

Marc teòric: Elements per a un model d'anàlisi dels comentaris dels lectors en premsa digital

1. FONAMENTACIÓ TEÒRICA D'UNA PROPOSTA METODOLÒGICA

En repassar la història d'Occident i interrogar-nos sobre els grans invents que han possibilitat un canvi radical en la societat, apareix ineludiblement la impremta. Sens dubte, hi ha un nexa d'unió entre tècnica i civilització, entre l'enginy de Gutenberg, la Reforma protestant, la Il·lustració i la democràcia liberal. En examinar la importància de la premsa, però, no sempre se'n destaca una institució social que es va nodrir d'ella i que, en definitiva, va ser un dels mecanismes essencials que va culminar, al segle XVIII, amb la Revolució Americana i amb la Revolució Francesa: la conversa. Ho sintetitza George Steiner quan afirma que "Europa està feta de cafès"¹.

La conversa va ser, en definitiva, un mètode de pensament, l'encarnació de la substància de la Il·lustració. A través de l'intercanvi de diversos punts de vista, es van esfondrar els ciments de l'antiga societat i es van projectar els nous fonaments². Més de dos-cents anys

¹ STEINER, George. *La idea d'Europa*. Barcelona: Arcàdia, 2004, p.17. L'autor afirma que "El cafè és un lloc per a la cita i la conspiració, per al debat intel·lectual i la tafaeria, per al *flâneur* i per al poeta o el metafísic i la seva llibreta. És obert a tothom, però també és un club, una francmaçoneria de reconeixement polític o artísticoliterari i de presència programàtica. (...) Al Milà de Stendhal, a la Venècia de Casanova, al París de Baudelaire, el cafè allotjava el que hi havia d'oposició política, de liberalisme clandestí. (...) Els qui volien trobar Freud o Karl Kraus, Musil o Carnap, sabien exactament a quin cafè buscar-los, i el lloc que hi tenien reservat (l'*Stammtisch*) per afegir-s'hi. Danton i Robespierre es van trobar per última vegada al Procopie. (...) En un cafè de Ginebra, Lenin escriu el seu tractat sobre l'empírocriticisme i juga a escacs amb Trotski", p. 18-19.

² CRAVERI, Benedetta. *La cultura de la conversación*. Madrid: Siruela, 2003, p. 427.

després, la web 2.0 retorna el protagonisme a la conversa social, fet que suscita, entre alguns autors, els més grans entusiasmes pel que fa a la revitalització de la democràcia, gràcies al torrent deliberatiu que possibiliten les noves tecnologies de la informació i de la comunicació. Altres autors, en canvi, es mostren més recelosos, i consideren que ens trobem submergits en un «règim cultural-comunicacional»³. Aquest nou règim, segons l'autor, comporta ««danys col.laterals» molt greus, tant per a l'exercici liberal de la democràcia, com per a la independència de criteri dels seus ciutadans i per a la dignitat de les produccions de l'esperit.» Ens trobem, diu Fumaroli, davant «democràcies comercials». La qüestió se centra en el debat sobre si les noves tecnologies fomenten la democràcia o el mercat, el ciutadà o el consumidor. Sunstein, un autor que ha analitzat la situació de la llibertat d'expressió a Internet i el seu vincle amb la democràcia, ho formula així:

El compromís amb la sobirania del consumidor pot comprometre la sobirania política si, per exemple, les lliures eleccions dels consumidors condueixen a una insuficient comprensió dels problemes públics, o si dificulten l'existència d'una cultura compartida o deliberativa. Si confonem la sobirania del consumidor amb la sobirania política, generarem seriosos problemes⁴.

Per tant, allò substantiu no es si es diuen coses, sinó què es diu i com es diu. No n'hi ha prou amb el simple soroll que viatja per Internet, perquè, com afirma Sartori, "el soroll és irrellevant per a la democràcia"⁵.

Madame de Staël afirmarà: "Des de fa un segle fins al moment present, el curs de les idees ha estat guiat íntegrament per la conversa". Traduïm al català tots els textos escrits en l'original en castellà.

³ FUMAROLI, Marc. *La educación de la libertad*. Barcelona: Arcàdia, 2007, p. 7-9.

⁴ SUNSTEIN, Cass. *República. Com. Internet, democracia y libertad*. Barcelona: Paidós, 2003, p. 52-53.

⁵ SARTORI, Giovanni. *Videopolítica. Medios, información y democracia de sondeo*. Madrid: Fondo de Cultura Económica de España, 2003, p. 25.

1.1. Participació i democràcia

Però abans d'abordar la metodologia de la present investigació i d'oferir les seves dades i conclusions, convé desenvolupar un mínim marc teòric que concreti una aproximació a la utilització per part de les audiències de les oportunitats tecnològiques per a la seva participació, i la relació que se'n deriva d'aquest ús per a la democràcia. I dues són les qüestions principals que volem tractar. En primer lloc, i com hem avançat, l'important no és dir, sinó què es diu i com es diu. Importa, per tant, la qualitat dels arguments i si la informació que es transmet en la conversa social és «suficient».⁶

Pel que fa al com es diu, també és fonamental, perquè quan s'opina en la Xarxa, entren en joc conceptes claus per una societat democràtica, com el respecte al pluralisme i a la dignitat humana. Amb d'altres paraules, és fonamental analitzar la informació i l'opinió que les audiències actives intercanvien en la Xarxa. La segona qüestió intenta reflexionar sobre si el nou espai mediàtic generat per les tecnologies de la informació i de la comunicació contribueix a millorar la participació ciutadana en l'esfera pública o, ens al contrari, impulsa sobretot una ampliació del mercat, que troba en la conversa social noves oportunitats d'expandir-se i persuadir amb major eficàcia. El filòsof Harry G. Frankfurt considera que un dels trets més destacats de la nostra cultura és la gran quantitat de *bullshit* («xerrameca») que acull.⁷ I constata que, sobretot, els camps de la publicitat, de les relacions

⁶ *Ibid.*, 24-25. Per Sartori, «la democràcia no requereix de savants (savis), ni d'un públic cultivat, un demos il·lustrat, sinó d'un demos suficientment informat, que tingui alguna idea d'allò que està succeint. [...] L'argument ha d'anar precedit per l'afirmació que la informació no pot consistir en buit d'informació. [...] Per aquests personatges d'Internet (ho dic a vegades amb certa ironia), la informació és qualsevol cosa que viatja per la xarxa cibernètica. El simple soroll, per tant, esdevé informació si viatja per la Xarxa [...] La informació ha d'informar sobre alguna cosa; ha de tenir un contingut, i aquest ha d'estar subjecte a un control, a un sedàs que es pugui qualificar en termes de la seva veracitat, falsetat, credibilitat, precisió, etcètera, i a la vegada avaluar allò que es va dir.»

⁷ FRANKFURT, Harry G. *On Bullshit. Sobre la manipulación de la verdad*. Barcelona: Paidós, 2006, p. 9.

públiques i de la política són molt fèrtils i estan plens d'exemples de xerrameca. Però vol anar més enllà de la constatació. En analitzar el concepte de *bullshit*, adverteix que el xarlatà no és que no aconsegueixi representar les coses d'una manera correcta, sinó que ni tan sols ho intenta. Per aixó, considera que el *bullshit* és més perillós que la mentida, perquè el xarlatà es caracteritza per aquesta «absència d'interès per la veritat».⁸ I qualifica de «fum» allò que diu el xarlatà, ja que l'únic que surt de la boca de qui parla «no és més que això: simple vapor. El seu discurs és buit, sense substància ni contingut».⁹ Les tertúlies mediàtiques són també un camp abonat per a la xerrameca:

El que tendeix a passar en una tertúlia és que els participants aventuren diverses idees i actituds per a veure quin efecte produeix escoltar-se a si mateixos dient aquestes coses i per descobrir com responen els altres, sense donar per suposat que estan compromesos amb allò que diuen: tothom que participa en una tertúlia sobreentén que les afirmacions que es fan no necessàriament posen de manifest allò que la gent creu o sent realment [...]. D'aquí que es procuri gaudir d'un cert marge d'irresponsabilitat, de manera que els tertulians se sentin animats a transmetre allò que pensen sense gaire temor a què se'ls prengui la paraula¹⁰.

Els nous espais propiciats per la tecnologia s'han convertit en avingudes per les que transiten torrents d'opinió que se sostreuen als principis de verificació. Tots opinen sobre tot, perquè la tecnologia possibilita dir amb un simple clic. I moltes vegades es fa amb irresponsabilitat i amb una notable impunitat, perquè, en la majoria dels casos, s'hi pot participar de forma anònima. Per això, Fumaroli opina que les tecnologies contemporànies de la comunicació únicament són

⁸ *Ibid.*, p. 44.

⁹ *Ibid.*, p. 53.

¹⁰ *Ibid.*, p. 46-47.

instruments de gran utilitat quan són utilitzats «per esperits sòlidament construïts sobre bases no tecnològiques.» Considera aquest autor que el nou espai mediàtic «capbussa l'esperit en l'eufòria xerraire i vertiginosa del buit i que s'apropia també de la vida privada, aquesta conquesta per excel·lència de la llibertat civilitzada»¹¹.

Però el torrent de paraules que corren desbocades per la xarxa planteja també un altre problema, el de la juxtaposició: la sintaxi de l'espai mediàtic. Un contingut al costat de l'altre, al costat de l'altre, al costat de l'altre... No hi ha jerarquia, ni axiològica ni epistemològica. Totes les opinions, totes les idees s'anivellen i semblen tenir el mateix valor. Ho adverteix Fumaroli:

La revolució cultural i comunicacional que es produeix en les nostres societats riques i desenvolupades combat, amb una extraordinària intolerància, i en nom de la tolerància, qualsevol jerarquia espiritual, moral i estètica, és a dir, l'essència mateixa de l'educació[...]¹².

L'espai mediàtic col·loca en peu d'igualtat una web nacionalsocialista i una web de drets humans. Una al costat de l'altra. Una web científica junt a una web esotèrica. L'opinió d'un erudit junt a la d'un analfabet funcional. Un argument diluït entre fal·làcies. I molt poca gent disposada a dialogar. Perquè parlen, però no dialoguen.

La juxtaposició mediàtica crea una falsa impressió de diàleg. Formalment, crea l'aparença d'idees contraposades, encara que no totes se sotmeten a les regles de la verificació. En el torrent digital, la majoria de les paraules es dilueixen, s'anul·len, es neutralitzen. I, el que és més important, es genera «el dubte sobre el diàleg mateix, sobre la seva validesa»¹³. Convé, per tant, tractar quins són els elements que ha de tenir un diàleg per ser considerat —ètica i democràticament— com

¹¹ FUMAROLI (2007), p. 23.

¹² *Ibid.*, p. 20.

¹³ MAGRIS (2006), p. 29-30.

a tal.

1.2. Els elements del diàleg

Afirma Adela Cortina que davant tot diàleg entre persones es poden adoptar dues actituds ben diferents. La primera consisteix a discutir per discutir, “sense cap desig d'esbrinar si podem arribar a entendre'ns”¹⁴; la segona, en canvi, pren el diàleg seriosament perquè hi ha un interès pel tema del debat i perquè els que parlen intenten entendre's. La conversa ha tingut un paper central en la construcció de la democràcia liberal a Europa, fins al punt que quedarà institucionalitzada i constitucionalitzada al segle XVIII, quan es transmuti en el concepte d'Opinió Pública¹⁵. I el concepte d'Opinió Pública uneix tres elements molt importants presents en aquesta investigació: l'opinió de la gent, la premsa i la democràcia.

Des del punt de vista democràtic, interessa, sens dubte, la segona actitud de què parla Cortina, perquè és la que respecta altres principis fonamentals de la democràcia, com ara el pluralisme i la tolerància. Aquesta actitud implica, necessàriament, un comportament que es mostra respectuós amb el marc racional i ètic per on transiten les paraules. És per això que l'ètica discursiva d'Habermas ens sembla una teoria adequada per fonamentar teòricament un model metodològic de fitxa que es pugui aplicar a l'anàlisi dels comentaris que fan els lectors a les notícies de la premsa digital, a la conversa dels lectors. Perquè és una teoria que fa un esforç per descobrir allò que fa racional una argumentació, tot i exigint un comportament moral dels interlocutors. Convé, doncs, explicar breument aquesta teoria¹⁶.

¹⁴ CORTINA, Adela; MARTÍNEZ, Emilio. *Ética*. Madrid: Akal, 1996, p. 96.

¹⁵ Per aprofundir en aquest important tema, es poden consultar, entre d'altres, les següents obres: HABERMAS, Jürgen. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. Barcelona: Gustavo Gili, 1997 (5ª edición); CRAVERI, Benedetta. *La cultura de la conversación*. Madrid: Siruela, 2003.

¹⁶ HABERMAS, Jürgen. *Conciencia moral y acción comunicativa*. Barcelona: Península, 1998. Se recomana també la lectura de l'obra *La ética del discurso y la cuestión de*

El filòsof alemany considera que el diàleg és un procediment ètic i racional per a la construcció social, com a motor del canvi social. Però, per a què el diàleg pugui ser, efectivament, un procediment ètic, ha d'acceptar-se prèviament que totes les persones que hi participen són considerades com a interlocutors vàlids, és a dir, que els reconeixem com a persones i que som capaços d'entendre'ns mútuament a través de la comunicació. Implica també el que Habermas anomena les quatre pretensions de validesa del discurs: intel·ligibilitat, veracitat, veritat i correcció, que qualsevol dels parlants que intervenen en el diàleg poden qüestionar. La primera pretensió ens reclama que allò que diem s'entengui i, si es qüestiona, es pot resoldre fàcilment si qui parla s'esforça a explicar-se millor i qui escolta s'esforça a atendre millor. La pretensió de la veracitat és més complicada, perquè implica que qui ens parla ens diu el que realment pensa i, si algú la qüestiona, no es pot resoldre racionalment. En canvi, afirma Habermas, si es qüestiona la veritat d'una proposició o la correcció d'una norma moral, sí que es pot resoldre racionalment a través del diàleg. Però ha de ser un diàleg que respecti una sèrie de regles per garantir la simetria dels que hi participen. L'acord resultant de la deliberació s'hauria de sotmetre a dos principis: el principi d'universalització i el principi de l'ètica discursiva. El primer considera imprescindible que totes les persones afectades per la norma l'acceptin; el segon estableix que l'acceptació s'ha de produir participant en el diàleg.

Pel que fa a la present investigació, ens interessen, sobretot, les regles d'aquests discurs pràctic que formula Habermas. Distingeix tres blocs de regles, i cada bloc té un propòsit diferent. El primer intenta garantir una argumentació lògica i coherent perquè, sense aquest mínim, es fa molt difícil l'enteniment. Aquestes són les seves regles:

- Cap parlant pot contradir-se.
- Qualsevol parlant que apliqui un predicat F a un objecte A, ha

d'aplicar F a qualsevol altre objecte que coincideixi amb A en els aspectes més rellevants.

—Parlants diferents no poden utilitzar la mateixa expressió amb significats distints.

El segon bloc considera l'argumentació com un procediment per a la recerca cooperativa de la veritat o de la correcció i, per tant, ens exigeix que ens reconeguem com a persones. Aquestes són les seves regles:

—Un parlant pot afirmar només allò que creu.

—Qui apel·li a un enunciat o una norma que no és objecte de discussió, ha d'explicar-ho.

L'últim bloc intenta que l'acord estigui basat en el millor argument, i aquestes són les seves regles:

—Qualsevol subjecte capaç de llenguatge i acció pot participar en el discurs.

—Qualsevol pot problematitzar qualsevol afirmació.

—Qualsevol pot expressar les seves opinions, desitjos i necessitats.

Prèviament, Habermas considera que hem d'acomplir una condició: hem de deixar participar en el discurs a tots aquells els interessos dels quals estiguin afectats per l'entrada en vigor de la norma. En cas contrari, decidírem que alguns no són interlocutors vàlids. No es tracta de debatre sobre la teoria d'Habermas, sinó d'extreure'n elements que ens ajudin a considerar si un diàleg presenta una argumentació racional, si és curós amb unes mínimes exigències ètiques. Perquè només així creiem que la conversa pot contribuir a la construcció democràtica d'una societat. La teoria d'Habermas esdevé peça essencial en el marc teòric i metodològic de la nostra investigació, però no és l'única.

Claudio Magris aborda també la qüestió del diàleg en relació amb la democràcia¹⁷. Considera que, en un diàleg, cada persona ha de lluitar per les seves pròpies idees, però respectant un principi ineludible: s'ha

¹⁷ MAGRIS, Claudio. *Les fronteres del diàleg*. Barcelona: Arcàdia, 2006.

d'estar disposat a deixar-se convèncer "si les tesis de l'adversari resulten més fonamentals des del punt de vista lògic i més autèntiques des d'un punt de vista humà"¹⁸. I ens parla d'un altre requisit indispensable per poder parlar de diàleg: els interlocutors han de reconèixer prèviament que les posicions que van a enfrontar-se tenen la mateixa dignitat. Per Magris, un liberal pot debatre amb un defensor de la intervenció estatal de l'economia, però difícilment podria acceptar discutir amb qui, per exemple, afirmés la licitud de violar i matar un nen. Per tant, no totes les idees poden dialogar entre si i algunes, "dolorosament, han de ser expulsades del diàleg".¹⁹ Magris ens situa davant d'un tema crucial que hem de resoldre abans de continuar. I la pregunta és si podem excloure algú del diàleg. La primera resposta és que sí: aquells que, com ens deia Cortina, discuteixen per discutir, sense cap intenció d'arribar a un enteniment mutu. Creiem que l'exclusió hauria d'afectar també aquelles persones que fan servir l'insult i la desqualificació, mostrant desconsideració envers el seu interlocutor. Ve a tomb aquesta reflexió perquè la majoria de diaris digitals contenen mecanismes d'exclusió amb tot un seguit de normes, que tractarem en un altre epígraf. En tot cas, considerem que els dos criteris fonamentals per considerar legítima una exclusió és el menyspreu al diàleg mateix i el menyspreu als participants.

Una altra peça important en aquesta fonamentació metodològica és Cass Sunstein. En *República.com* analitza la llibertat d'expressió a Internet i la seva relació amb la democràcia.²⁰ Li preocupa que les tecnologies de la comunicació possibilitin mecanismes de filtratge d'informació, de tal manera que l'usuari pugui decidir quins materials rep i quins no. És a dir, que la tecnologia permeti personalitzar la informació i que, en definitiva, les persones puguin construir un diari a la

¹⁸ *Ibidem*, p. 15.

¹⁹ *Ibidem*, p. 17.

²⁰ SUNSTEIN (2003).

carta, un *daily me*. La idea essencial de Sunstein, independentment de la utilització o no de filtres —hi ha un filtre clar que és informar-se sempre i exclusivament a través d'un únic mitjà—, és que la democràcia necessita que els ciutadans entrin en contacte amb idees diferents a les seves, les coneguin i les considerin. En això consisteix la llibertat d'expressió, en això consisteix la democràcia. I adverteix que Internet genera una disminució substancial en les interaccions amb els altres “que no s'han previst o elegit per endavant”.²¹ El perill consisteix a reduir la diversitat i el pluralisme del món real a una homogeneïtat virtual des del punt de vista de l'interès i de les opinions. La conseqüència és la polarització: “Després de la deliberació, els individus tendeixen a adoptar una posició més extremista que accentua la que originàriament posseïen els membres del grup.”²² Per tant, les persones d'ideologies afins acaben pensant igual que abans, però d'una manera més extremista. Les persones que més necessiten sentir arguments oposats, els eliminen. Sunstein ens aporta una última consideració que té en compte una de les característiques definitòries de les converses digitals: l'anonimat. Perquè considera que la polarització té “més possibilitats d'aparèixer i de ser extrema quan el fet de ser membre d'un grup és important i els individus compten amb l'anonimat.”²³

Exposats els referents, elaborarem un fitxa metodològica d'anàlisi que serà el resultat de la síntesi dels aspectes més importants del marc teòric. Tots els comentaris generats per una notícia o un article d'opinió seran considerats com una única conversa o diàleg. Per tant, l'anàlisi considerarà globalment les característiques del diàleg, tot i que tindrem en compte excepcions, que s'indicaran en el camp “observacions”. L'anàlisi ens indicarà si una conversa contribueix o no, en funció de tots els aspectes esmentats, a fomentar una Opinió Pública democràtica.

²¹ *Ibidem*, p. 33.

²² *Ibidem*, p. 69.

²³ *Ibidem*, p. 75.